

Традиційно встановлюються наступні принципи:

- *Все, що прийшло у Коло, в ньому і залишається: особиста інформація, яка надійшла у Коло, вважається конфіденційною за винятком випадків, коли виникає загроза безпеці учасників.*
- *Кожен з учасників погоджується поважати усіх інших та висловлюватися доброзичливо, у спокійній манері як про хороше, так і про погане, залишаючи час для інших, щоб вони змогли висловитися.*
- *Кожен має слухати з повагою, «і серцем, і розумом».*
- *Усі повинні поважати процедуру і залишатися в Колі доти, доки воно працює у пошуках розв'язання проблеми, що обговорюється.*

Тримаючи в руках Братину, учасник Кола повинен поважати процедуру, інших учасників, **говорячи**:

- *від серця, чесно і відкрито;*
- *з повагою до присутніх;*
- *коротко та лаконічно, щоб дати змогу висловитися іншим;*
- *по суті обговорюваних у Колі питань [1, с. 139].*

Таким чином, можна сказати, що впровадження таких інноваційних форм та методів у просвітницько-профілактичну роботу, як Коло, медіація, тренінги, ділові ігри, дає змогу говорити про зменшення рівня проявів насильства у навчальному закладі серед учнів, а також сприяє усвідомленню батьками своєї некомпетентності та виробленню інших конструктивних моделей поведінки з дітьми у родині та уникнення зайвий раз агресії та насильницьких дій над дітьми, зокрема, набуттю навичок конструктивного спілкування та вирішення суперечок без насильницьких дій і з урахуванням інтересів обох сторін чи то у навчальному закладі, чи то у родині.

ЛІТЕРАТУРА

1. Коваль Р. Шкільна служба розв'язання конфліктів : досвід упровадження : [посібник для батьків] / Р.Коваль, А. Горова та ін. . – К. : Видавець Захаренко В.О., 2009. – 168 с.

Алла Москальова,

канд. психол. н., доцент,
Державний вищий навчальний заклад
«Університет менеджменту освіти»
НАПН України

ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ ПОПЕРЕДЖЕННЯ НАСИЛЛЯ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ У ПРОЦЕСІ СІМЕЙНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ

У статті розглядається актуальна проблема сьогодення – попередження домашнього насильства над дітьми. Виявлено психологічні чинники попередження насильства щодо неповнолітніх у процесі сімейної соціалізації. Доведено, що сімейна соціалізація, побудована на засадах гуманізму, сприяє формуванню у підлітків протидії насильству.

Alla Moskalova

PSYCHOLOGICAL FACTORS OF PREVENTION OF JUVENILE ABUSE DURING THE PROCESS OF FAMILY SOCIALIZATION

The author discusses a very important problem of nowadays – the prevention of violence. Psychological factors of preventing child abuse in the process of family socialization are determined. It is proved that family socialization, which is built on the principles of humanism, contributes to development of a resistance to violence in adolescents.

На думку багатьох науковців [1; 6; 7; 8], проблематика насильства є сьогодні одним із важливих питань, що обговорюються у суспільстві та досліджуються представниками державних і громадських інституцій України. Саме про це свідчать спеціальні законодавства та програми з питань протидії насильству, прийняті в Україні (Закон України «Про попередження насильства у сім'ї» та супутні підзаконні акти; план заходів з проведення Національної кампанії «Стоп насильству!»).

Жорстоке поводження з дітьми і зневага їхніми інтересами можуть мати різні види і форми, але їх наслідками завжди є серйозний збиток для здоров'я, розвитку і соціалізації дитини, нерідко й загроза її життю тощо [1; 7; 8]. На думку багатьох авторів [1; 3; 4; 5] сутність поняття *сімейна соціалізація* розуміється подвійно: з одного боку – це підготовка до виконання у майбутньому сімейних ролей, з іншого – вплив, який здійснює сім'я задля формування зрілої особистості.

Потужним механізмом протидії насильству дітей-підлітків у процесі сімейної соціалізації є: виховання психологічних якостей, які реалізуються через функції сім'ї, і які б могли протистояти насильству; формування норм і зразків поведінки (насамперед батьків), які сприяли б гендерній ідентифікації дитини-підлітка; створення атмосфери довіри, любові та симпатії, що сприяє формуванню почуття задоволення собою та

світом [2]. **Мета** дослідження: виявити психологічні чинники, які сприяють попередженню насилля щодо дитини-підлітка в процесі сімейної соціалізації, дослідити їх характерні ознаки.

Аналіз наукової літератури надав можливість виявити низку психологічних чинників попередження насилля щодо неповнолітніх в процесі сімейної соціалізації. Розглянемо їх детально.

Важливим психологічним чинником протидії насиллю є *особистісний розвиток* підлітка. Під особистісним розвитком підлітків розуміється активний процес життєвого самовизначення, у якому основну відповідальність за свій життєвий шлях бере на себе особистість. Розглядаючи особистість як постійно спрямовану єдність у досягненні окремої мети, завдань та ідеалів, Т.Титаренко у своїх дослідженнях зазначає, що незалежно від міри сформованості особистості, вона постійно має можливості для подальшого удосконалення, зростання та розвитку [8].

До таких характеристик відносяться внутрішні детермінанти психологічних особливостей розвитку особистості, а саме: когнітивні (пізнавальні), мотиваційні, емоційні, вольові.

Необхідним фактором розвитку особистості, без якого не відбувається формування найвищих особистісних якостей, є *соціалізація*. Під соціалізацією розуміється процес соціального розвитку дитини, під час якого відбувається засвоєння соціального досвіду, цінностей, норм поведінки, властивих суспільству, соціальним групам, до яких вона належить. Так, М.Корнев, А.Коваленко розглядають соціалізацію як процес оволодіння індивідом соціальним досвідом, шляхом засвоєння певної системи соціальних норм, ролей і культури, перетворення дитини на активного учасника суспільного і культурного життя [5]. Н.Андрєнкова, досліджуючи проблеми соціалізації особистості, виокремлює три головні етапи становлення індивіда: первинний, або соціалізація дитини; маргінальний, або соціалізація підлітка; стійкий, що характеризує період від юності до зрілості [1]. На нашу думку, такий розподіл за віковою періодизацією надає можливість прослідкувати розвиток особистості в процесі пізнання оточуючого середовища, здатність обирати ті чи інші цінності і установки, орієнтуючись на власні уподобання.

На думку Г.Лактіонової, поняття «соціалізація» розглядається як процес, завдяки якому людина стає соціально значущою одиницею, яка активно взаємодіє з багатьма суспільними структурами. Соціалізація виражає інтегральну якість, за допомогою якої можна характеризувати особистість у результаті успішного входження до соціального середовища. Це явище науковці позначають терміном *соціальна ідентичність*, і воно розглядається як емоційно-когнітивна єдність уявлень про себе, своє місце в навколишньому середовищі, в системі міжособистісних стосунків [6].

У науковій літературі висвітлюються різні підходи до розуміння суті процесу соціалізації дітей різної статі. Аналізуючи теорії статевої соціалізації в сучасній західній психології, Т.Рєпіна виділила різні напрями дослідження механізмів *статеворольової соціалізації* [7]:

– традиційна психоаналітична концепція (З.Фрейд), яка головну роль в статевій диференціації надає біологічному фактору, а основним механізмом вважає процес ідентифікації дитини з батьками. Характерною особливістю даної концепції є процес розвитку особистості, пов'язаний із сексуальною сферою. Ця концепція наголошує про чітке дотримання моделі жіночої та чоловічої поведінки (чоловік – активність, агресивність, рішучість, бажання перемогти та здатність до творчої діяльності; жінка – пасивна, нерішуча, залежна, відсутність логічного мислення), що сприятиме статевої ідентифікації;

– теорія соціального навчіння та моделювання механізмів формування психічної статі і статевої ролі, яка спирається на модифікований принцип біхавіоризму – принцип обумовленості. Представники цієї теорії (А.Бандура, Г.Біллер, Р.Кен, Л.Сербін, Р.Уолтерс та ін.) вважають, що на розвиток статевої поведінки впливають батьківські моделі, які діти намагаються наслідувати, та підкріплення, які дають поведінці дітей батьки (позитивна – за поведінку, що відповідає статі, і негативна – що не відповідає). Головним принципом навчіння статевої поведінці є диференціація статевих ролей завдяки спостереженню, нагороди та покарання шляхом прямої і непрямой обумовленості.

– теорія когнітивного розвитку – надає пріоритет пізнавальній інформації, яку дитина отримує від дорослого. Засновник когнітивної теорії Л.Кольберг вважає, що формування статевого стереотипу залежить від загального інтелектуального розвитку дитини, надаючи при цьому значення проявам самокатегоризації (віднесення дитиною себе до певної статі). Підкріплення та моделювання починає надавати суттєвий вплив на формування психічної статі, на думку Л.Кольберга, тільки після того, як статеві соціалізація уже відбулась;

– нова психологія статі – представники нової психології статі (S.Bisaria, G.Garvey, E.Maccoby, G.Jacklin, L.Serbin, K.O'Leary, R.Keni) вважають, що основну роль у формуванні психічної статі і статевої ролі відіграють соціальні очікування суспільства, які виникають у відповідності з конкретною соціально-культурною матрицею і знаходять своє відображення у процесі виховання.

Таким чином, серед психологічних досліджень є роботи, присвячені вивченню психологічних механізмів соціалізації підлітків. Але вони ставили своїм завданням вивчення якогось одного питання, надаючи цим самим перевагу одному чиннику, не враховуючи інших. На нашу думку, тільки комплексне

вивчення психологічних особливостей дітей підліткового віку на засадах гуманізму та умов їх соціалізації надасть можливість спостерігати за повномірною картиною становлення психологічних якостей підлітків та визначити рівень їх взаємодії з навколишнім середовищем.

Підліток виявляє зацікавленість до знань про себе та інших. Саме у цей період постає питання про стосунки з іншими значущими для підлітків факторами самовизначення на майбутнє, пошук місця в житті, професійне визначення тощо. Тому так необхідно навчити підлітка розумітися як в інших людях, їхніх інтересах, почуттях, так і в самому собі. Вкрай актуальним такий підхід є для формування гендерної ідентичності підлітків. Основну роль у цьому відіграють стосунки в сім'ї. На різних етапах цю проблему досліджували такі вчені, як О. Бондарчук, І. Кон та ін. [2; 4]. На думку авторів, у хлопців і дівчат існують значні відмінності в особистих стосунках з батьками. Дівчатка більш вимогливі до своїх батьків, ніж хлопчики. Для дівчинки близькі стосунки з матір'ю сприятливо впливають на розвиток особистості. Дівчаткам, які відчувають душевну близькість та піклування матері, властива висока довіра у спілкуванні з однолітками і дорослими людьми, їм менш властиві стани напруженості та фрустрації [2; 6; 7; 8]. Т. Говорун, визначаючи чинники статевої диференціації, зазначає, що дорослі по-різному спрямовують і регулюють поведінку хлопчиків та дівчаток, орієнтуючи хлопчиків на кар'єру, соціальні ролі у професійній, громадсько-політичній сфері, а рольові орієнтації дівчаток обмежуються створенням сім'ї, майбутніми побутовими обов'язками, зокрема господарчими та виховними [3, с. 5–13].

Науковці у своїх дослідженнях підкреслюють актуальність проблем підліткового віку та зазначають, що знання психологічних особливостей підлітків у сучасній школі або слабо використовуються, або нехтуються. Протиріччя з'являються навіть у розгляді стратегій рольової соціалізації. В одному випадку, розглядаються тільки відмінності, в іншому, навпаки, – схожість хлопчиків та дівчаток.

С. Єніколопов, М. Дворянчиков у дослідженнях статі спираються на такі моделі статевої (гендерної) ідентичності [7]:

– біполярна модель – в основі якої лежить положення про те, що дитина ідентифікує себе з батьками своєї статі, а відхилення від даної поведінки може призвести до патогенної поведінки, статево-рольових трансформацій (маскулінізації чоловіків та фемінізації жінок). Прихильниками даної моделі можна вважати З. Фрейда, К. Хорні, В. Кагана та ін.

– маскулінна модель – базується на припущенні, що існує позитивний зв'язок між маскулініними якостями та психічним здоров'ям. Представники даної думки стверджують, що існує позитивний зв'язок між вираженістю маскулініних рис і високим рівнем адаптації незалежно від статі. Для фемініних суб'єктів більш характерними є такі риси: тривожність, сенситивність, схильність до депресивних станів; для маскулініних – відкритість, задоволеність життям, хороши настрої. Прихильниками даної моделі є А. Carsrud, К. Carsrud, С. Edwins, J. Orlofsky, R. Ingram, С. Carver і т. п.;

– андрогінна модель свідчить про те, що жінки та чоловіки не обов'язково повинні відповідати традиційним моделям і можуть поєднувати у собі як маскулініні, так і фемініні характеристики. Прикладами таких досліджень можна вважати роботи вітчизняних – Т. Безсонової, А. Бухановського, А. Андреева, І. Кона – та зарубіжних науковців – I. Dohi, J. Spence, S. Bem, H. Marcus, P. Larson.

Ми не будемо надавати розгорнутий опис відповідних досліджень, а лише зазначимо, що кожне із них базується на реальних фактах і містить оригінальні ідеї.

Отже, аналіз наукової літератури надав можливість виявити психологічні чинники, які сприяють попередженню насилля щодо дитини-підлітка в процесі сімейної соціалізації, а саме: особистісний розвиток, успішна соціалізація в освітньому середовищі, соціально-рольова ідентифікація та гендерна ідентичність підлітків.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андреевкова Н. Проблема социализации личности / Н. Андреевкова // Социологические исследования. – 1970. – Вып. 3. – С.43–44.
2. Бондарчук О. Психология сім'ї: курс лекцій / О. Бондарчук. – К. : МАУП, 2001. – 96 с.
3. Говорун Т. Соціалізація статі як психологічна проблема / Т. Говорун // Педагогіка і психологія. – К. : Педагогічна думка. – 2001. – № 2. – С. 5–13.
4. Кон И. Социология личности / И. Кон. – М. : Политиздат, 1967. – 383 с.
5. Корнев М. Соціальна психологія : [підручник] / М. Корнев, А. Коваленко. – К. : Вища школа, 1995. – 304 с.
6. Лактионова Г. Социально-педагогическая работа с женской молодежью в крупном городе : теоретико-методологическая основа : [монография] / Г. Лактионова. – М. : Наука, 1988. – 270 с.
7. Москальова А. Формування психологічної культури дівчат-підлітків в умовах позашкільного навчального закладу : дис. ... канд. псих. наук : 19.00.07 / А. Москальова. – К., 2004. – 223 с.
8. Горностай П. Психология личности : [словник-довідник] / за ред. П. Горностая, Т. Титаренко. – К. : Рута, 2001. – 320 с.